

ПЕРИОДИЗАЦИЯ НА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ ОСМАНСКО ВЛАДИЧЕСТВО ДО НАШИ ДНИ*

Емил Георгиев

Освобождението на България от османско владичество представя предел в обществено-историческото развитие на българския народ. След Освобождението българският народ тръгва по нов път. Нека припомним определението на Васил Коларов, че освободителната Руско-турска война от 1877—1878 г. изиграва ролята на буржоазнодемократична революция. Биват ликвидирани феодалните форми на живот и на тяхно място се установяват по-високите форми на живот, които вече от дълго господствуват на Европейския континент — буржоазно-капиталистическите. Създал своя държава, българският народ има много по-големи възможности през тая епоха в сравнение с епохата на османското владичество да ускори развитието си, за да догони равнището на напредналите страни както в областта на обществено-историческото, така и в областта на културното изграждане. И това той върши с пълен ход.

Върши го и в областта на литературата. Тя се разгръща в съответствие с общия възход на културата в страната, с развитието на образователното дело, с организирането на културни институти, с обогатяването на другите изкуства и на науката. И изоставя възрожденската тематика на предшествувания период, вълнува се от проблемите, които издига новият живот, търси да задоволи нараналите нужди на освободеното отечество и усъвършенствува своята поетика. В своето движение тя следва общото развитие в страната и съгласно това развитие се очертава нейният процес и могат да бъдат определени неговите нови периоди.

В продължение на шест десетилетия и половина тя се развива в условията на установената след Освобождението капиталистическа формация. Не може да се каже, че с големите си писатели и добрите си произведения тя я обслужва. Но несъмнено животът и борбите, характерни за тая формация, поставят върху нея своя ярък печат. Поради антинародния, експлоататорския характер на капиталистическата формация тя, общо взето, отстоява позициите на правдата и хуманизма, а от едно сравнително ранно време проправя пътя и на социализма.

* Със статията на Емил Георгиев редакцията на сп. „Литературна мисъл“ продължава дискусиата по проблемите на периодизацията на българската литература. Статията представлява доклад, изнесен от автора на Третата комплексна конференция, посветена на 1300-годишнината на българската държава, която се състоя през 1980 г.

Буржоазно-капиталистическите форми на живот господствуват до социалистическата революция от 1944 г. Тая революция установява социалистически форми на живот, които господствуват и до наши дни. Литературата се разгръща, за да допринесе за установяването и развитието на социалистическите форми на живот. От казаното е ясно, че историческото развитие от Освобождението 1878 г. до наши дни се разпада на два големи периода: период на господство на капиталистически форми на живот и период на социалистически форми на живот. Следвайки историческото развитие, и литературното развитие от Освобождението 1878 г. до наши дни се разпада на два периода: литература от времето на капитализма и литература от времето на социализма. Ако разликата между двата исторически периода е голяма, голяма е разликата и между литературата, която се твори през първия, и литературата, която се твори през втория период.

Всеки от двата посочени периода се разпада на подпериоди. Първият период — на капиталистически обществени отношения — се разпада твърде отчетливо на три подпериода. Първият подпериод обхваща времето от Освобождението до края на века. Това е време на организиране на новия живот, в който буржоазията се налага като ръководещ слой в него и установявайки буржоазно-капиталистически ред в страната, се насочва към онези форми, които ѝ дават възможност да задоволява своята натрупваческа страст, да експлоатира народните маси и да използва за дейността си държавния апарат.

Както жестоката експлоатация на широките трудови маси, така и използването на държавния апарат за потискане на народните маси и за трупане на капитали извикват реакция от страна на писателите, които са жива съвест на народа. През този етап възниква значителна критическо-реалистична литература, а е поставено началото и на социалистическата литература.

От началото на нашия век започва вторият подпериод. По това време България е включена в системата на империализма. Империализмът представя цяла историческа епоха, която обхваща времето от края на миналия век до края на Първата световна война и Великата октомврийска социалистическа революция. През този подпериод и литературата се отправя по по-друг път. Критическият реализъм, който разкрива противоречията в действителността, е атакуван силно от модернистични течения — главно индивидуализъм и символизъм, които отклоняват погледите от действителността и се налагат като господстващи течения.

Третият подпериод започва с Великата октомврийска революция и края на Първата световна война и завършва със социалистическата революция, осъществена към края на Втората световна война — през 1944 г. Подпериодът се характеризира с криза на капитализма, той е истинско навечерие на социалистическата революция. В литературата той е време на заглъхване на модернистичните течения и на значително развитие на социалистическия реализъм.

Ще разгледам по-подробно литературата през очертаните подпериоди.

Отбелязах, че през първия подпериод се развива значителна критическо-реалистична литература. Този подпериод следва да наречем време на господство на критическия реализъм. Но не можем да кажем, че критическият реализъм заема веднага господстващо положение. Получената свобода, възможността за ново развитие, независимата държава налагат те да бъдат утвърдени, узаконени, санкционирани. Необходимо е нацията да се покаже достойна за свободата си, за независимостта си, за държавния си живот. Необходимо е тя да се изстъпва на международната арена като равна на другите нации — със свои епохални дела, с дейци, които се изявяват като народни водачи, които строят националната общност и движат националната култура по начин, който респектира. Необходимо е литературата да намери онези големи теми, които да решават проблемите на националния възход на народа ни, които да покажат народа ни като достоен за свободен, независим и държавен живот, като автор на величави дела. Необходимо е лите-

ратурата да изведе герои, които да застанат редом с героите на европейските народи, събрали като във фокус националната енергия, славата на нацията.

Постиженията и героизмът на Възраждането, на националноосвободителната борба и особено на Априлското въстание утвърждават повече от всичко друго правото на българския народ да се разпорежда със съдбата си, да разполага със свободата си, те санкционират това негово право, той го е заплатил с кръвта си. Те трябваше да заемат широко място както в живота на българския народ, така и в литературата му като аргумент за свободното му съществуване, като паспорт да влезе в семейството на народите със своя държава, като стожер, около който да се завърти новият национален живот. И възникват най-крупни произведения, достойни за голямата тема, за голямата задача: „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“ и „Под игото“ от Иван Вазов, „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов, „Кървава песен“ от Пенчо Славейков.

Какво величие отличава създадените образи! Те са възплътили всичко най-хубаво, което ние като народ притежаваме, всичко, което уважаваме и обичаме, пред което се прекланяме и благоговеем! Най-ярка тяхна черта е патриотизмът. Но това не е обикновената привързаност към отечеството. Техният патриотизъм е титаничен устрем да се тласне развитието на народа ни напред — по израза на поета — „на няколко века“, да се изведе отечеството из тъмницата на варварското робство, да му се извоюва свободата, без която е невъзможен полетът към големите завоевания, без която няма щастие.

С посочените произведения расте българското поетическо и повествователно изкуство. Расте изкуството да се ваят живи и величествени образи. Живи и величествени са образите на „Епопея на забравените“. Динамично въведен епизод, реторичен въпрос, сравнение, контраст, метафора или епитет създават необикновено разнообразие, полет, стихийност на речта. Водопад от слова или елиптичен израз — и читателят е гравитан от възбуждението и емоцията на твореца.

В „Под игото“ е заключена съдбата на един народ. Съществуват произведения, чиито автори възсъздават преживяванията на отделни лица. Съществуват обаче и произведения, чието действие се носи от лица, с постъпките на които цял народ расте и упада. „Под игото“ е от втория тип произведения.

По своя жанр „Записки по българските въстания“ е мемоарна книга, която обаче и по смисъла си, и по изкуството, с което е написана, далеч надхвърля възможностите и значението на мемоарния жанр, за да се превърне в крупно епическо произведение.

Поемата-епопея, обхващаща широко националния живот в един момент на върховно напрежение, на борба, която трябва да доведе до прелом в развитието, рисуваща образи на творците на националното битие или на такива, които го осмислят, води както до самопознание на един народ, така и до ясното очертаване на неговата самобитност и до определяне на неговото място между другите народи. Такава поема се наема да създаде в нашата литература Пенчо Славейков — „Кървава песен“.

Но докато Иван Вазов, Захари Стоянов и Пенчо Славейков пишат своите произведения, капитализмът започва да проявява своите особености, своя характер. В България той протича в голяма степен при по-други условия и по-иначе от онзи, който протича в Западна Европа. Тъй като протича със закъснение и тъй като не се развива в достатъчна степен, за което му пречатства капитализмът в напредналите страни, той носи повече отрицателни черти, той е много повече безогледен, проявява се много повече неговото хищничество. Общественото и нравственото съзнание на домогващите се до властта представители на българската буржоазия е на твърде ниска степен и представя ярък контраст на общественото и нравственото съзнание на патриотите-борци от близката предшествуваша епоха. Създавайки образите на възрожденските дейци, Иван Вазов, Захари

Стоянов и Пенчо Славейков искат да ги противопоставят на героите на натрупването.

Но това не можеше да бъде достатъчно. При очертаните условия в българската литература трябваше да получи пълно развитие критическият реализъм. Писателите, притежаващи силно гражданско чувство, неминуемо трябваше да влязат в конфликт с новите форми на живот, наложени от господстващата буржоазия, с хищничеството на тая класа, с кариеристите, домогващи се до високи постове, които им осигуряват обществено положение и доходи, с новоизпечените буржоазни политици, с порочното буржоазно общество.

Под перата на критическите реалисти възникват епизоди, образи и картини, в които буржоазно-капиталистическото общество е показано в целия му отвратителен образ, с цялата му антинародност, с антихуманността на неговите представители, на човешкото им поведение. Читателят е изправен пред една действителност със своеобразна трагика и с комика, която предизвиква смях, но и сърдечна болка.

Разобличителният и морален патос бързо сменя възторга от Освобождението в лириката ни. Само няколко години след Освобождението — в началото на 80-те години, а по-късно през 80-те и 90-те години — Иван Вазов написва ред стихотворения, които изразяват неудовлетвореност от живота на „пустота“, на безидейност, на отсъствие на други идеали освен идеала на натрупването в съвременния обществен живот. Стихотворението „Линее нашто поколение“ — например характеризира онзи „застой“, „убийствен мраз“, безпътница, които завладяват навсякъде, след като буржоазията застава на кормилото на обществения и държавния живот. Поетът зове за промяна, за идеали, за творчество и изразява своята вяра в победата на доброто и великото например в забележителното стихотворение „Не се гаси туй, що не гасне“.

Тежкото положение на народа в капиталистическото общество ражда социалната поезия, която е неотменима съставка на критическия реализъм. Българската литература я развива извънредно много, при това със средствата на най-високите художествени изяви. Тук можем да посочим стихотворението „Елате ни вижте!“ от Вазов.

Повествователното изкуство не отстъпва на поезията и дори я надминава в защитата на правото, на хуманността, на свободата. Грозният свят на буржоазното общество е получил ярко изображение в разказите „Травиата“, „Тъмен герой“, „Епоха-кърмачка на велики хора“ и др. на Иван Вазов. Загриженият за правдата, демокрацията и свободата писател разказва за жестокостта на буржоазния строй, за неговата неморалност, за това, как той осакатява морално човека. И не само за да го осъди или за да изрази своето възмущение и своя гняв, но и за да призове към създаване на по-хуманен свят.

Поради закъснялото развитие на капитализма, създаващо най-отрицателни прояви и герои на капиталистическите форми на живот, българската литература трябваше да впише в страниците си значителни представители на сатиричните и хумористичните жанрове като жанрове на критическия реализъм. Такива са Стоян Михайловски и Алеко Константинов.

Стоян Михайловски притежава извънредно остър разобличителен сатиричен език. Неговата поема-сатира „Книга за българския народ“ е най-значителната стихотворна сатира на българската литература. Тя се отличава с ювеналова сила на сатиричния гняв, на разобличението. Прицел на поета са характерът на буржоазната държава, аморалността на буржоазните правителства, отвратителните образи на буржоазните управници.

Бай Ганьо, героят на едноименното произведение на Алеко Константинов, събира у себе си черти, възникнали сред българския народ по време на робството, в изостаналата феодална империя, получили широка популярност, поради което

са приемани като български национални черти. Те изпъкват особено в дoсeгa с чуждата култура, затова авторът поставя героя си в чужда среда. Изостаналостта, малокултурността, еснафщината се разголят с целия им комизъм, който авторът умее да улови и да разгърне. Но той извайва своя образ по време, когато народът ни излиза из спарената атмосфера на миналото и навлиза в новия исторически живот. Бай Ганьо принадлежи на онзи слой, който се втурва в живота на печалбарство и карниеризъм, който пред нищо не се спира, за да получи власт и да натрупа богатство, за да израсне постепенно в модерен капиталист. Алеко Константинов, проявил голям интерес и силно чувство към обществено-политическия живот в младата държава, разголява все повече своя герой по посока на социалната му същност, а хуморът на произведението расте във все по-остра сатира, насочена както към тоя тип, представител на хищната и безскрупулна българска буржоазия, така и към бурния политически живот след Освобождението, ръководен от българската буржоазия.

Българските критически реалисти възсъздават живота на българския народ във всевъзможните му аспекти и допринасят за неговото опознаване и разбиране. Тук трябва да поменем още Т. Г. Влайков, Михалаки Георгиев и младия Антон Страшимиров.

Епохата след Освобождението има нужда от значителна филологическа дейност, за да постави литературния процес на една по-здрава основа — да изясни състоянието и развитието на литературния език, който по това време е затлачен от турцизми, да даде представа за цялостното литературно развитие, за да включи в него литературната съвременност, да запознае писатели и читатели със световното литературно развитие, за да ги изведе из ограничената домашна литературна традиция, да даде оценка на изтъкващите се съвременни писатели, което значи да разгърне сериозната критическа дейност, да обхване новото българско книжовно развитие изобщо, за да отрече резултатите от положените усилия за културен възход на народа ни през изтеклото столетие. В новосъздадения университет в София, който става средище на научната дейност в страната, работят талантиливи представители на филологическата и по-специално на литературната наука и те приемат очертаната задача на епохата. Александър Теодоров-Балан проследява развитието на българския литературен език, изследва и издава книжовни паметници от по-близкото и по-далечното минало, написва една от първите истории на българската литература („Българска литература“, 1896), обхваща българския книгопис от излизането на „Неделника“ на Софроний Врачански в 1806 г. до началото на новия век. Иван Шишманов свързва по-здраво литературата ни с фолклора, поставя развитието на българската литература в светлината на общия литературен процес, очертава образите на българските възрожденци, поставили основите на новото литературно развитие. Той издига нашата литературна наука до равнището на съвременната литературна наука с широката си европейска култура, с теоретичните си трудове, с конкретни литературноисторически разработки. Д-р Кръстьо Кръстев поставя началото на модерната българска литературна критика, като възприема критерии от съвременната естетическа теория. Той основава първото българско списание за литературна критика (Критика, 1891), поставя началото и на сп. „Мисъл“, около което ще обедини най-добрите съвременни писатели.

Капитализмът поражда своето отрицание — социализма. Начело на социалистическото движение застава Димитър Благоев, високоталантлив ученик на Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Проявил ясно разбиране за цялото обществено и културно развитие, той се спира в статиите, които имат най-голямо значение за популяризирането на социалистическите идеи в България, и върху ролята и задачите на литературата в обществения живот. Неслучайно книгата, в която са събрани литературнокритичните му статии, получава наслова „Обществено-

литературни въпроси“. Като литературен критик и теоретик той казва твърдо „да“ и решително „не“ на онова, което смята, че съдейства или възпира развитието към по-висока обществена форма. Негови критерии са жизнената правда и отношението към социалния прогрес.

Работническата класа получава първите си революционни песни изпод перото на видния социалистически деец Георги Кирков, верен сподвижник на Димитър Благоев — „Песен на труда“, „Работнически марш“, „На борба“. Песните внушават на работниците гордост и сила, оптимизъм и въодушевление. Те ги призовават да се сдружат под червеното знаме, за да изградят едно „велико дело“ — делото на пролетариата. Създадени за работнически манифестации и митинги, песните на Георги Кирков съпътствуват българската работническа класа в нейните десетилетни публични изяви и борби чак до ново време.

Георги Кирков публикува в работническия печат разкази и фейлетони, които, събрани в книга, получават наслов „Дремиградски смешила, сатири и хуморески“. Излезли изпод перото на социалистически деец, сатирите и хумореските на Георги Кирков поставят началото на оная белетристика, която става „част от общо-пролетарското дело“.

В същия подпериод започва своята дейност и значителният пролетарски поет Димитър Полянов, но дейността му се разраства в следващия подпериод — в епохата на империализма.

Вторият подпериод в литературното развитие след Освобождението обхваща творчеството на писателите ни от епохата на империализма. Необходимо е да отбележа, че може да стане спор за границите на епохата на империализма. Собствено първата граница — на нейното начало — едва ли може да извика дискусия, но върху втората — за нейния край — навярно има и други мнения. За това се налага да кажа, че с посочената от мен граница — края на Първата световна война и Великата октомврийска революция — приключва епохата на империализма, защото със създаването на социалистическа държава — СССР — върху една шеста част от земното кълбо започва епоха на преминаване от капитализма към социализма. Литературното развитие през епохата на империализма има свой облик. Господстващо литературно направление става модернизмът с неговите най-силни изяви — индивидуализма и символизма.

Модернизмът по това време владее европейските литератури. Когато противоречията в буржоазно-капиталистическото общество започват да стават все по-големи, буржоазните писатели и идеолози трябва да се откажат от реалистичния метод на творчество, защото тоя метод разкрива бездната от противоречия в света, роден от тяхната класа. Правдата на живота е опасна за низхождащата класа. Започва култивирането на антиимпериалистични направления. Индивидуализмът и символизмът откъсват погледите от социалните противоречия, изтръгват революционното жило от обществения живот.

И в България се създават предпоставки за развитието на индивидуализма и символизма. Те получават образците и теорията си от Запад, от Франция и Германия, а малко по-късно и от Русия. Влияят силно Фридрих Ницше, Пол Верлен, Морис Метерлинк, Станислав Пшибишевски, руските поети-символисти, Леонид Андреев.

Не може да се каже, че символизмът у нас е култивиран само от представители на господстващите слоеве. Той увлича и голям брой дребнобуржоазни писатели, които стихийно се бунтуват срещу гнета на капитализма от епохата на империализма: те напущат действителността, защото я ненавиждат, техният индивидуализъм е едно противопоставяне на пошлата буржоазна действителност. Напуснали действителността обаче, те постоянно слизат от своите „кулички от слонова кост“ в каменните улици на града, пълен с мизерия, глад и страдания, или се бунтуват срещу пошлата буржоазна култура. Интелигентът и писателят

от този вид приличат на птица, която се блъска в решетките на кафез — те не могат да намерят изход от създаденото от буржоазно-капиталистическата класа безизходно положение. Мнозина от тези интелигенти и писатели по-късно намират „изхода“, присъединяват се към прогресивните сили в света, отказват се от упадъчните антиреалистични течения и се ориентират към социалната поезия и реализма. За отпор срещу действителността на империализма вдъхновяват съвременните прогресивни писатели начело с Максим Горки.

За деградирането на реализма изиграва роля кръгът „Мисъл“, чийто идеен ръководител е Пенчо Славейков и чието едноименно списание редактира критикът д-р Кръстьо Кръстев.

Пенчо Славейков се мятат между реализма и индивидуализма, изумен пред величието на руската класическа литература и чувстваващ дивната поезия на народната песен и същевременно опознал се с новите философски и литературни течения на Запада. Макар да води борба със символизма, с пропагандата на индивидуалистически и естетически теории и автори-апологети на индивидуализма и дори на империалистическата агресия, между които се намира и Ницше, и с индивидуалистическите си замашки в същност подготвя неговото развитие.

С идеите на кръга „Мисъл“ живее Петко Тодоров. Той расте като писател върху черноземя на народния живот и народното творчество, но индивидуализмът и символизмът поставят печат върху творбите му, който ги отдалечава от народните ни традиции.

С Пенчо Славейков се сили да съперничи Кирил Христов. Продължавайки най-добрите традиции на реалистичната ни литература, с ред свои поетически късове, особено с пейзажната си лирика и с баладата си „Русалка“, той се издига до върховете на поезията ни. Върху позициите на реализма той стои и когато твори голямата си поема „Чета на Балкана“, без да отбелязва с нея познателен успех. Но и той усвоява индивидуализма и стига дотам, че изгражда цяла драма с афоризми, заети от Ницше.

В същия период Антон Страшимиров, който, общо взето, е писател реалист, изпада под влиянието на модернизма.

На прелома XIX—XX в. започва своята поетическа дейност П. К. Яворов, едно от най-големите имена в българската поезия. В първия период на своето творчество той стои на реалистични позиции. Забележителни реалистични произведения са например стихотворенията му „На нивата“ и „Градушка“. В тях възпява с възможните най-правдиви и същевременно най-релефни за реалистичното изкуство краски трагедията на дребния полупролетаризиран селянин от края на миналото и началото на настоящото столетие, чийто тежък труд не може да изхрани него и семейството му, за когото държавата с нейните бирници е истински враг, враг комуто е дори природата със своето лятно „слънце-пламък“ и със своите стихии. Яворов обаче не остава при реализма. Стонете на страдащия народ от „На нивата“ и „Градушка“ сглъхват пред собствените вопли на „Безсъници“. Народността на поезията му се разтваря във влияния на френските символисти. Очертава се нов период в творчеството му. Яворов става родоначалник на българския символизъм. Силната му поетическа стихия обаче го пази от неговите крайности. Той използва неговите възможности, за да даде израз на своята душевна драма. Присъщият на модернистите песимизъм в неговата поезия търпи преображението на трагизъм, който е характерен за залеза на една историческа епоха, в случая за залеза на буржоазно-капиталистическия свят от епохата на империализма с неговите дълбоки противоречия, с нерешимите от него национални и социални проблеми, с неговата материална и душевна нищета. Нескъсал с действителността, той създава значителното драматическо произведение „В полите на Витоша“, което има критическо-реалистичен характер. Българското слово в поезията на Яворов достига своя апогей.

Зачислил се към школата на символизма още от неговото начало в България, Теодор Траянов става неин всепризнат корифей в периода след Първата световна война. Той носи със себе си крайностите на символизма. Не само е чужд на проблемите на действителността, но е неразбираем или трудно разбираем. Избистря се по-късно, за да даде израз на патриотичното си чувство или да изгради „пантеон“ на великите представители на изкуството.

В сферата на символизма разгръщат своята поетическа дейност прекрасните поети Димитър Бояджиев, Димчо Дебелянов и Николай Лилиев. В същата сфера се оформя като белетрист и Николай Райнов. В поезията на Димчо Дебелянов бликат чувства и настроения, които имат здрави корени в действителността. И читателят заживява с нея, възмуща се дълбоко от воплите на безрадостния, разкъсания от вихъра на войната поет, чувства трагизма в епохата на империализма и империалистическата война. Николай Лилиев създава поезия тиха, скръбна и безкрайно звучна. У него има и сърдечност, и топлота, и прекрасни, пълни с живот пейзажи, но проблемите на действителността прозвучават в поезията му като ехо.

Не е излишно да отбележа, че писателите, определени като символисти, имат значителни завоевания в езиково-стилната област и изобщо в областта на поетиката. В езика има повече отсенки, но тоя език няма размах, грубата сила и разтърсващата емоционалност в езика и стила на реализма. Яворов, Дебелянов и Лилиев създават образност, която поразява въображението, придават на поетическите хрумвания голяма сюжестивност, отливат стихове с голямо музикално въздействие.

Макар символизмът да е обявен в официалните литературни и културни среди за течение, с което литературата получава нова, по-голяма висота, реализмът продължава своето развитие. Главни негови представители в подпериода са Елин Пелин, Г. П. Стаматов и Йордан Йовков, чиято дейност се разраства в следващия подпериод.

Елин Пелин владее онова голямо изкуство, което превръща кратките епизоди от живота в незабравими човешки драми, в живи поетични картини или в искрящи от хумор сцени. Ако голяма част от създадените от него произведения рисуват отделни епизоди от живота или колоритни образи, типични за съвременната действителност, други проникват задълбочено в процесите, които се разгръщат в страната — разложението на патриархалния бит в условията на капиталистическото развитие, пауперизирането на селото поради конкуренцията на чуждите пришълци на нашия пазар, разоряването на занаятчиите от промишлеността и т. под. Така повестта „Гераците“ на Елин Пелин се изгражда с най-ярките изяви и образи на разлагането на патриархалните форми на живот. Уловения важен социален процес авторът е разгърнал чрез участието и преживяванията на живи герои, включвайки развитието им в драматично действие и осветлявайки пълно душевния им живот.

Повечето от писателите ни критически реалисти рисуват живота на селото. Някои обаче се обръщат и към градската среда. Такъв в подпериода е Г. П. Стаматов. Той отправя пронизващия си, често гневен, саркастичен или недоумяващ поглед към обитателите на растящите с капиталистическото развитие градове.

Както отбелязах, в подпериода се разраства литературната дейност на Димитър Полянов, първия значителен поет на социалистическото движение у нас. Димитър Полянов живее с идеалите на социализма, вдъхновява се от принципите на равенството, братството и свободата, възпява труда, зове на борба срещу капиталистическия свят, руши неговите „кумири“. В центъра на поезията той поставя като един от първите образа на Пролетария, т. е. на работника с класово, с ре-

волюционно съзнание. Отрекъл „кумирите“ на старото общество: бог, цар и капитал, неговият пролетариат иска да построи ново общество: социалистическото.

В тоя подпериод се включват във високата линия на българското литературознание с академичен характер професорите в Софийския университет Михаил Арнаудов, Боян Пенев и Йордан Иванов. Михаил Арнаудов тръгва по пътя, по който върви Иван Шишманов: занимава се с литературна наука, особено с психология на литературното творчество, със западноевропейската литература, с творците на Българското възраждане, с някои големи съвременни писатели и с фолклор. Боян Пенев работи в областта на историята на българската литература, на славянските литератури, особено на полската литература, и на литературната критика. Университетският му курс по история на българската литература, издаден в 4 големи тома, обхваща развитието на българската литература през епохата на Българското възраждане. Като литературовед и литературен критик той притежава остро критическо чувство, което го издига между нашите най-добри литературни критици. В оценките си е взискателен и правдив. Но невиняги изучава произведенията в тяхната жизнена конкретност, смята, че дълбочината им иде от силата на творческата индивидуалност, от нейната философска нагласа, която му се представя като някаква религиозност, като някакво месианистично послание. Йордан Иванов си създаде име на най-добър литературовед-медиевист. Той издирва и изследва паметници, които лягат в основата на литературната ни история през Средновековието.

През подпериода голяма роля играе отбелязаното списание „Мисъл“, редактирано от д-р Кръстьо Кръстев. То дава път на идеалистически теории, които обосновават индивидуализма и символизма, наложили се в литературата ни.

Значителен актив на публицист, литературен критик и преводач регистрира в подпериода Георги Бакалов, който воюва с антисоциалното изкуство и който в следващия подпериод ще се нареди между водещите литературоведи, отстояващи позициите на марксистическото литературознание.

Първата световна война и Великата октомврийска социалистическа революция са предел както в общоевропейското литературно развитие, така и в развитието на българската литература. По европейските бойни полета и по барикадите на революцията се решаваеше съдбата на човечеството, а заедно с нея и съдбата на българския народ. Революционизирането на европейския континент гореше с един от най-жарките си пламъци върху изстрадалата българска земя. Партията на тесните социалисти прерасна в Българската комунистическа партия. Редом с Димитър Благоев застанаха такива крупни дейци на българското и международното работническо движение, каквито бяха Георги Димитров и Васил Коларов.

Високата революционна вълна в нашето отечество и в цяла Европа изнася на гребена си един революционен поет, който се нарежда между преданите представители на литературата ни — Христо Смирненски. Големият пролетарски поет, изразител на неволите и стремежите на работническата класа и певец на нейните борби, намира у себе си сили въпреки болестното си състояние и краткия си живот да създаде поетически еквивалент на революционното напрежение в хиляди сърца. И вижда не само червената звезда над Москва, когато тя току-що е изгряла, но и светлия образ на комунизма върху целия наш континент. За да обхване настоящето и бъдещето, той трябваше да разгърне всички характерни черти на социалистическия реализъм като метод на ново поетическо изкуство. И е между първите в общоевропейски мащаб, които прилагат и развиват тоя метод в цялата му пълнота.

Стихотворението „Да бъде ден!“ например отзвучава революционното настъпление на народните маси, като се превръща в призив за създаване на нов свят. Най-важният образ, с чието изграждане социалистическият реализъм расте, е образът на класоосъзнатия работник. Преди Смирненски тоя образ вече е

въвел Димитър Полянов. У Смирненски той получава по-ярки черти, израства по-величествен, чувства се по-убедително неминуемата му победа. Стихотворението „Работникът“ го рисува като „нов Прометей“, който върви със зората към новия ден и пръска „рубинени огънове“ „пред потъналия в мрак човешки род“. Значителна роля при развитието и утвърждението на метода на социалистическия реализъм играе поезията, посветена на Съветския съюз. Страната на победилия социализъм е онзи прекрасен свят, в който поетите на работническата класа виждат осъществение на всяка човешка мечта. Христо Смирненски е един от поетите, които най-възторжено възпяват раждащия се Съветски съюз. Нека припомним стихотворенията му „Червените ескадрони“, „Москва“ и т. под.

За развитието на социалистическия реализъм в българската литература немаловажно значение има и това, че вдъхновената си поезия Смирненски изгражда с най-високите за епохата постижения в развитието на българския поетичен стих и език.

Реалистичните традиции в следвоенния период продължават Елин Пелин, Антон Страшимиров, Г. П. Стаматов, Ст. Л. Костов, Йордан Йовков, Добри Немиров, Георги Райчев.

Йордан Йовков заема място в литературата ни редом с Елин Пелин. Един силен талант допълня биографията на народа ни, извеждайки образи и картини из мощните му недра и из един почти непознат край на родината му — равна Добруджа, тясно свързана и със Стара планина. Йовков умее да покаже народа ни в ежедневието му и в моменти на подем или трагизъм, като отваря сърцето му със завидно разказно изкуство. Показаните герои не горят наистина в конфликтите на епохата, но са носители на такива човешки черти, които правят техните съдби значими и интересни. И над всички негови герои доминира едно светло озарение — хуманизмът.

Ст. Л. Костов остави име на добър комедиограф, който въвежда типични български образи в комедиографията.

С революционизирането на народните маси след Великата октомврийска революция започна да се променя съзнанието на ред даровити писатели, които изоставиха безидейните и формалистични насоки на предвоенното и следвоенното време. Тук трябва да изтъкнем имената на Христо Ясенов, Людмил Стоянов, Гео Милев, Емануил Попдимитров. От нежен поет, който слуша музиката на душата и строи „рицарски замък“ от символи, Ясенов се превръща в поет на революционния „гръм и грохот“. С многообразното си творчество Людмил Стоянов върви по пътя на едно развитие, което можем да наречем „узряване“ под слънцето на хуманизма, антимилитаризма, антифашизма и социализма. Гео Милев живееше с усилия след Пенчо Славейков да включи българската литература в общоевропейската. Той намери пътя към общоевропейската литература, когато превърна съдбата на българския народ в своя поетическа съдба. Набелязаното развитие от нереалистично и антиреалистично творчество към творчество, обърнато към проблемите на действителността, българската литература споделя с голям брой славянски и неславянски литератури.

Изплашена от надигащите се народни маси, буржоазията наложи през 20-те и 30-те години на нашия век у нас, както и в ред други страни сурова диктатура, за да запази господстващото си положение, и удавяше в кръв народните движения. В условията на кървавия терор възникнаха произведения, в които бунтът на масите клокочи ведно с вакханалията на фашистките варвари. Вдигнал се първи в антифашистко въстание, нашият народ записа в историята една славна епопея, която намери своите певци и художници, заслужаващи предно място в антифашистката литература на епохата: Гео Милев с поемата си „Септември“, Антон Страшимиров с романа си „Хоро“, Ангел Каралийчев с разказите си в сборника „Ръж“, Асен Разцветников и Никола Фурнаджиев със своята лирика,

Крум Велков с романа си „Село Борово“ и пр. Ако Септемврийското въстание на българския народ е първо антифашистко въстание в света, то несъмнено и литературата, създадена от писателите „септемврийци“, е първата литература на бунта срещу фашизма в света. И тая литература беше създадена в условията на силно емоционално напрежение, на голям творчески подем и бидейки новаторска по съдържание, е и новаторска по форма. И нейните творци заеха високо място в развитието на българската литература по пътя на литературния прогрес, по пътя на социалистическия реализъм.

Плодотворна дейност развиха през междувоенното двадесетилетие немалък брой писатели, които живееха със съдбата на българския народ и търсеха нови пътища за литературни изяви. Такива бяха Стоян Загорчинов, майстор на историческия роман, Константин Петканов, чийто роман „Морава звезда кървава“ се включи в антифашистката линия на литературното ни развитие, Елисавета Багряна и Атанас Далчев, намерили свой глас в българската поезия, Светослав Минков, който умееше да каже горчиви истини за положението у нас и по широкия свят, Константин Константинов, Илия Волен, Емил Коралов, Мария Грубешлиева, Славчо Красински и др. Ако не беше така трудно творчеството на един поет да стане достояние на чуждия читател и ценител, Елисавета Багряна щеше да получи признание в страните на целия културен свят. Нейният поетически мир е богат и оригинален. Нейният поетичен стил е съчетан с голяма творческа инвенция. В стиховете ѝ се оглеждат и пъстрата като народна шевица наша земя, и лъчатушните брегове на далечния Бретан.

През 30-те и в началото на 40-те години въпреки страшните условия на фашисткия режим създадоха мощно прогресивно, антифашистко и революционно литературно движение многобройни значителни писатели, застанали смело на страната на народа: Людмил Стоянов, Георги Караславов, Орлин Василев, Крум Велков, Гьончо Белев, Николай Хрелков, Христо Радевски, Ламар, Ангел Тодоров, Крум Пенев, Никола Ланков, Младен Исаев, Пантелей Матеев, Никола Йонков Вапцаров, Венко Марковски, Богомил Райнов и др. Людмил Стоянов участвуваше в борбата за хуманизъм и мир редом с Максим Горки и Ромен Ролан. Георги Караславов подир Елин Пелин направи нова стъпка в развитието на нашата селска белетристика, като разкри античовешкия характер на частнособственическото владение на земята.

В поезията на Никола Вапцаров българската революционна поезия достигна нов връх в своето развитие. Като великия Ботев тоя поет съчетава певица с гражданин-борец. Поет-новатор, той изрази душевния мир на бунтуващия се стихийно или съзнателно обикновен човек на нашата епоха и преди всичко на работника и страстния му копнеж да събори тоя свят на неправда и гнет, в който живееше. С поезията си той стана знаменосец на епохата, която изискваше смели борци, воини, готови на всяка жертва за свободата и социализма. Несъмнено Никола Вапцаров се нарежда до най-значителните поети антифашисти и революционери на изпълнената с епически борби и страдания за великия идеал епоха.

Чрез поезията на Венко Марковски една значителна част от българското население, обречено от империализма на гнет и отродяване, разкри своята тежка болка, своите „бигори“ и възвести своята надежда да излезе от националната и социалната беда с победата на комунизма.

Българската революционна литература отбеляза големи завоевания и в годините на Втората световна война, когато терорът на фашизма и реакцията, верни съюзници на хитлеристките орди, достигна своя връх. В съпротивителното движение през 1941—1944 г. паднаха редица безспорни таланти: Цветан Спасов, Христо Кърпачев, Никола Воденичарски, Никола Вапцаров. Малко други литератори са понесли такива загуби в борбата с фашизма и агресията, каквито понесе българската литература.

В разглеждания подпериод Георги Бакалов застава на правилни марксистко-ленински позиции в областта на изкуството. Още в началото на 20-те години, следейки развитието на младото съветско изкуство, той отбелязва, че то се превръща в „ново изкуство“. Това е изкуството на социалистическия реализъм.

Подпериодът притежава един забележителен философ-марксист, който се включва в литературния живот както със своите философски трудове, така по-специално и с трудовете си по марксистическа естетика и с литературнокритически статии — Тодор Павлов. Неговият най-значителен философски труд „Теория на отражението“ представя по-нататъшна разработка на основни положения на марксистко-ленинската теория на познанието, на познанието и съзнанието, на отношението между материално и духовно, на връзката и противоречието между субективния образ и обективната действителност. Учението за „отражението“ води и към основните положения в естетиката, на която нашият учен посвети значителните трудове „Обща теория на изкуството“ и „Основни въпроси на естетиката“. В тях разглежда изкуството като своеобразно отражение на действителността. Заедно с Георги Бакалов той сочи съветското изкуство като „нов“ етап в развитието на изкуството изобщо и като образец за съвременното българско пролетарско изкуство. Със своето остро критическо и полемическо перо той разчистваше пътя на марксистко-ленинската философия и естетика и на социалистическия реализъм. Интересите му към литературата се изявиха както в работите, посветени на социалистическия реализъм, така и в статиите и студиите за ред български писатели — Христо Ботев, Иван Вазов, Христо Смирненски, Венко Марковски и др.

С литературоведска и литературнокритическа дейност през периода се занимаваха Иван Радославов, Георги Цанев, Иван Мешеков и др. Иван Радославов редактираше органа на символистите „Хиперион“ и, разбира се, славословеше символизма и символистите. Георги Цанев започна своята литературна дейност със статия за Христо Смирненски, а по-късно неведнъж се връщаше към връстниците си в литературата — Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев и др. Иван Мешеков застъпваше тезата за „трудово-спътническа литература“, за да разшири фронта на прогресивното художествено творчество.

Периодът от народната революция, извършена в края на лятото на 1944 г., до наши дни е период на установяване и изграждане на социализма в страната ни. Със своята революция, осъществена благодарение на освободителния поход на Съветската армия, която разгроми армията на германските агресори, българският народ скъса решително с лагера на фашизма и капитализма, където напразно се мъчеха да го задържат антинародните и реакционните сили у нас, и се озова рамо до рамо с редица родствени и демократични народи начело с народите на великия Съветски съюз. Тия народи вървяха от победа към победа в борба с мракобесническите сили на фашизма, които искаха да превърнат нашия континент и света в един концентрационен лагер, където милиони роби да работят за тях, а те да се разпореждат с шмайзер и бомба в ръка. Когато тая страшна борба завърши с победа, разбира се, на антифашистки настроените народи, българският народ, обединил своите демократични сили под знамето на Отечествения фронт, разчупил с помощта на Съветската армия-освободителка веригите на фашизма и запазил своята териториална цялост благодарение на застъпничеството на родствените и демократични народи, се отправи по нов път — по пътя на социализма, по пътя към бъдеще на благоденствие и свобода, по път на дейно участие в прогресивното развитие на Европа и света, по път на завоюване на свобода, благоденствие и траен мир за цялото човечество.

Основните мероприятия на народната власт в България, целеси построяването на социализма, изискваха марксистко-ленинска просвета в най-широките обществени слоеве, изискваха смела борба на идеологическия фронт, изискваха

идеологическото възпитание на масите в духа на социализма и комунизма. Огромното множество от нашата интелигенция съзнаваше, че с багажа си от вехторните на миналото не ще може да премине в царството на социализма, избърза да го отхвърли, да се освободи от непотребното му бреме, да се превъоръжи, да застане на висотата на изискванията на нашата нова епоха.

Естествено и нашата литература не можеше да продължи по стария път, по пътя от преди Народната революция от 1944 г. Тя трябваше да поеме нов път, да расте с растежа на новите сили и на социалистическото строителство. Ако отначало онова, което се извършваше в нашата страна в областта на политическия и стопанския живот, все още не можеше да бъде достигнато от литературата, то не може да се отрече, че нейният нов път бе ясно очертан, той рязко се отклоняваше от пътя на предшестващата ни литература, той бе отправен стремително нагоре.

Периодът на новото литературно развитие се разпада на два подпериода. Първият обхваща времето от Народната революция, чието начало бе поставено на Девети септември, до Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г. Това е време на разгръщане на социалистическия реализъм в литературата ни. Вторият обхваща времето от Априлския пленум до днес. Това е време на процъфтяване на социалистическия реализъм в нея.

Пътят на литературата ни през първия подпериод е път на основно идейно-художествено преустройство, свързано с дълбоките качествени изменения в обществения ни живот. Качествените изменения в обществено-политическия живот диктуваха преустройството и на литературата ни, нейната нова тематика, нейната идейна наситеност, нейната демократизация и служба на живота, нейния нов патос. Новият живот неминуемо ѝ налагаше своите исторически задачи, а това значи и нов мироглед, нова насоченост, нов художествен метод. Изкуството и литературата не можеха да останат безучастни към мощния стремеж у нашия народ за реформиране на обществено-политическия живот и пред големите успехи, отбелязани във всички области на живота ни, или пред непрекъснатото разрастване и укрепване на демократическия лагер и на отслабване на позициите на реакцията и империалистическия лагер.

Докато в миналото нашата литература нямаше възможност да стане верен отзвук на преживяванията на народа ни, вълнуван от събитията, които разтърсваха България, Европа и света, авторите ни не можеха да възсъздават образа на героя, който се изправяше като творец на историята, поетите ни нямаха свободата да предадат в стихове драматизма, който изживяваха в бездната от противоречия на капиталистическия свят и при подпалването на война от фашистите, сега вече те не само имаха възможността и свободата да сторят всичко това, но имаха и пълната подкрепа на народното правителство и управляващата комунистическа партия да творят изкуство на жизнената правда, на осъществяваните идеали, на героиката и славата.

Новите условия на живот сами диктуваха на писателите ни да станат новатори. В страната ни народната власт вършеше исторически-новаторско дело. Тя рушеше старите форми на живот и на тяхно място създаваше нови, по-високи форми. Отразявайки тоя живот, промените в него, литературата ни не можеше да не бъде новаторска. Тя се отърсваше от тематиката и шаблоните на миналото и диреше нови пътища на развитието си, нови начини да отразява действителността, за която начините на миналото не подхождаха или не бяха достатъчни.

Новият път на литературата ни, пътят ѝ на отражение на действителността в процеса на развитието ѝ към социализма, пътят на въздействие върху съзнанието за превъзпитание в социалистически дух, пътят ѝ на овладяване метода на социалистическия реализъм — бе сравнително бързо прокаран, защото още в предшестващата епоха бяха положени основите на тоя метод от цяла плеяда писатели-

комунисти. Но докато тогава преобладаваше борческата идейност, сега наред с нея стоеше и задачата да се отрази новото развитие. Тук решителна помощ оказваше съветската литература. Съветските писатели можеха сега свободно да учат, да предават своя опит, да водят.

Предно място между съвременните европейски и извъневропейски писатели отреждаше на българските писатели положението, че те започнаха да разработват най-важните теми на нашата епоха, да отразяват действителността в нейното развитие към по-високата ѝ обществено-историческа форма, да създават нова героика, да наситят произведенията си със социалистическа идейност.

Никога в миналото не са били издавани толкова поетически произведения, колкото започнаха да се издават през подпериода. С нови книги стихове излязоха поетите от по-старото поколение: Никола Фурнаджиев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Христо Радевски, Младен Исаев, Ламар, Никола Марангзов, Димитър Пантелеев, Венко Марковски и пр. Утвърдиха се нови имена: Веселин Андреев, Веселин Ханчев, Валери Петров, Александър Геров, Николай Стайков, Димитър Методиев, Павел Матев, Георги Джагаров, Божидар Божилов, Блага Димитрова и пр. Големият брой стихотворни творби трябва да се обясни с вълнението, извикано от новия живот, от тържеството на свободата, от ликвидирането на фашизма и капитализма, от социалистическите промени. Новите стихове на Никола Фурнаджиев например извеждат образ на лирически герой, който върви вярно по пътищата, чертани от комунистическата партия. Голямото изкуство на Елисавета Багряна е получило едно нови измерение — на социалното осмисляне на човешката дейност. Но най-вече, разбира се, трябваше да очакваме произведения, които възсъздават борбата и героиката от преддеветосептемврийската епоха. А такива се появиха. Така например в стиховете творби на Веселин Андреев се сблъскват „на живот и смърт“ в навечерието на социалистическата революция двата свята — старият, представен с освирепелите бранители на капитализма и фашизма, и новият, представен с комунистите — нелегални, партизани и политзатворници. С подобна тематика се наложиха и стихотворенията на Георги Джагаров и др.

Докато до Девети септември българската литература наброяваше само няколко сполучливи романа, техният брой нарасна многократно. Сполучливи белетристични произведения създадоха Георги Караславов, Людмил Стоянов, Димитър Димов, Димитър Талев, Емилиян Станев, Стоян Даскалов, Павел Вежинов, Димитър Ангелов, Андрей Гуляшки, Камен Калчев, Емил Манов и мн. др. В белетристиката нахлуха голям брой нови теми. Старият свят, осъден и залязващ или жесток и циничен враг на народа, бе обрисуван в произведения като „Осъдени души“ на Димитър Димов или „Танго“ на Георги Караславов. Образите на онези, които поведоха борба с него „на живот и смърт“, бяха показани в произведения като романа на Димитър Ангелов „На живот и смърт“, повестта „В тиха вечер“ на Емилиян Станев или автобиографичното повествование на Емил Манов „Пленено ято“. Отечествената война получи ярко изображение в повестта „Втора рота“ на Павел Вежинов. Социалистическите промени в страната намериха своите изображения в книгите „Без межда“ и „Своя земя“ на Стоян Ц. Даскалов, „МТ-станция“, „Село Ведрово“ и „Златното руно“ на Андрей Гуляшки или „Сухата равнина“ на Павел Вежинов.

Значителното белетристично творчество на подпериода обаче характеризират най-вече цяла редица големи романи, които се появиха през 50-те години и които бяха истинска изненада за всички, които следяха развитието на литературата ни. Защо трябваше да се появят, и то в такъв обем? Белетристите почувствуваха нуждата да разкрият колкото е възможно по-пълно процесите, които доведоха до социализма в страната ни и подхранваха неговото изграждане. В едно сравнително ранно време — 1945—1950 г. — се появи трилогията „Път“ на Стоян Ц. Даскалов за близките дни на трагизъм, борба и героика. В об-

ширното платно на многотомния роман „Обикновени хора“, чиято първа част излезе в 1951 г., а последната — шестата — чак в 1975 г., Георги Караславов разкрива огромните сили на народа, който се стреми към повече правда и свобода и благодарение на които българският народ извърши успешно своята социалистическа революция. В романа са обгърнати голям брой и важни събития, показана е участта на много герои, принадлежащи на различни среди. Георги Караславов познава добре живота в България на няколко поколения, така че може да го възсъздаде в неговата правда, т. е. да реши задачата, която си е поставил. Епическите платна, които създава, са богати като самия живот и като него са многоцветни. Богатството от събития и образи превръща романа в една епопея, която най-пълно отразява живота на народа ни през дълги десетилетия.

В големия роман „Тютюн“ Димитър Димов показва, извеждайки нашето разказно изкуство на равнището на съвременния европейски роман, гнилотата на стария — капиталистическия — свят в неговото окръжение от силите на възрождането. Романът се появи в 1951 г. и след остра критична схватка излезе преработен в ново издание няколко години по-късно. Авторът води читателя в различни среди през 30-те години на нашия век и по време на Втората световна война. Тютюнът — най-голям обект на българската търговия с чужбина — определя съдбата на много хора. Тютюнотърговците са представени с типичните си черти, типичните черти на капиталистическата класа в България. С тютюна те тровят цялата атмосфера около себе си. На тях са противопоставени тютюноработниците, върху чиито лица тютюнът поставя жълтата си багра. Заедно със своите събратя от другите браншове на промишленото производство те водят борба за хляб и справедливост. Металът с жълт тютюнев цвят хвърля блясъка си върху политическите кръгове и ги ръководи в политическата им дейност. Тютюнът играе роля и в международните отношения и е свързан с проникването на германския капитал и с неговите политически креатури в България.

Между най-значителните български романи, създадени през 50-те години, са и романите на Димитър Талев — „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“. Те навлизат дълбоко в историческата съдба на българското население в Македония. Талев съживява живота и лицата, които рисува, по начин, който придава на романите му голямо познавателно значение. Образи и събития са показани с типичните черти на българския живот от епохата, придържането към българските традиции, нрави и обичаи, пробуждането и разгръщането на българското национално съзнание, отпора срещу чуждите домогвания в многострадалната земя. Романът „Железният светилник“ извайва такива плътни образи, че те спомнят образите в „Под игото“ на Иван Вазов.

Подпериодът обогати българската литература и със значителни драматургични произведения. Успехът на българската драматургия трябва да се обясни, смятам, с онова драматично напрежение, което е свойствено на епохи, в които се сменят общественно-историческите формации.

Сърцевина на драматургичното дело на Крум Кюлявков, Орлин Василев и Камен Зидаров, най-изтъкнатите драматурзи на етапа, представлява конфликтът на стария свят с новия. Във възсъздаването и решението на тоя конфликт посочените драматурзи достигнаха истинска драматургична зрелост. Произведенията на Орлин Василев и Камен Зидаров влизат в златния фонд на отечествената ни драматургия.

При преориентирането на нашата литература към действителността и изкуството на социализма немалка роля изиграха литературнознанието и марксистко-ленинската ни естетика. Техните въпроси продължаваше да разработва теоретически и с оглед на литературната практика и през този подпериод Тодор Павлов. В областта на естетиката, теорията на литературата и литературната критика

разгърнаха дейност Пантелей Зарев, Георги Димитров-Гошкин, Стоян Каролов, Пенчо Данчев, Ефрем Каранфилов, Петър Пондев, Стефан Каракостов, Любомир Тенев и т. н. В областта на литературната ни история публикуваха значителен брой трудове Георги Цанев, Петър Динеков, Емил Георгиев, Куйо Куев, Кръстьо Генов, Иван Богданов, Стойко Божков, Георги Димов, Боньо Ангелов, Александър Ничев, Пеньо Русев и т. н. Традицията на интереса към славянските литератури продължиха Емил Георгиев, Петър Динеков, Велчо Велчев, Симеон Русакиев, Куйо Куев, Недялко Драганов, Ванда Смоховска и др. Такова голямо развитие на литературознанието и естетиката ни е свършено непознато в миналото. То приобщи творците ни към творците на миналото и настоящето, обогатява ги теоретически и практически, дава оценки, създава мащаби, толкова нужни за себепознанието и самокритиката — тяхна първа необходимост.

Априлският пленум на ЦК на БКП постави началото на втория подпериод в развитието на литературата ни от социалистическия период. Пленумът изигра историческа роля, защото постави на българска почва въпросите за развитието на социализма, които бяха поставени в Съветския съюз с историческия XX конгрес на КПСС. Решението на тези въпроси бе жизнено нужно за всички страни, които строят социализма и комунизма. XX конгрес на КПСС посочи нова линия в развитието на социализма, изграждан дотогава. Новата линия на социалистическото изграждане не можеше да не даде нова насока и в развитието на литературата.

Немарксисткият култ към личността не благоприятствуваше литературното развитие. Той не остави писателите да решават сами въпросите на живота и развитието, караше ги да чакат меродавни мнения, налагаше им догматизъм в идейната насоченост на произведенията и схематизъм в сюжетостроенето и образизграждането, водеше ги до деформиране на действителността и до нейното лакиране. Отхвърлянето на култа даваше възможност за творчески полет, за издигане на нови идеи, за самостоятелно виждане и мислене. Отпадането на догматизма и схематизма доведе до обогатяване на литературата с проблемите на живота и до тяхното ново решение от страна на писателите. Характерна проява на етапа е още едно обръщение към традицията, към културното наследство, към тяхното използване в творчеството и ежедневиия живот.

Какво е състоянието на поезията през подпериода и с какво се отличава тя?

Една дълга върволица от поети от различни поколения може да се види по пътя, който води към все по-нови завоевания в поетическото ни изкуство. Тук ще помена тези, които отбелязаха нова крачка в развитието си, утвърдиха се в подпериода или не бяха поменати досега: Дора Габе, която изненада любителите на поезията с новите си стихотворни творби, Венко Марковски, който след Пенчо Славейков и Кирил Христов се обърна към големия епически стихотворен жанр, Радой Ралин, майстор на епиграмата, намерил много последователи в нейния кратък, но със силно обществено въздействие жанр, Павел Матев, който най-пълно разбра смисъла на Априлския пленум, Пеньо Пенев, който свърза стихотворното изкуство с поезията на социалистическото строителство, Любомир Левчев, най-изразителният представител на „Априлското поколение“, Слав Хр. Караславов, Петър Караангов, Владимир Башев, Първан Стефанов, Лиляна Стефанова, Дамян Дамянов, Андрей Германов, Вълчо Раковски, Димитър Стефанов, Анастас Стоянов, Евтим Евтимов, Матей Шопкин и мн. др. Изброените творци навлязоха смело във все повече разгръщащата се социалистическа действителност, с желание да утолят естетическата жажда на едно общество, което все по-често започна да се нарича „зряло“, в душевността на социалистическия ни съвременник и в проблемите на нашата нелишена от тревоги и събития епоха.

Строителството в живота и творчеството в литературата са обединени здраво например в поезията на Пеньо Пенев, чиито книги стихове „Добро утро, хора“

и „Ние от двадесетия век“ се появиха през втората половина на 50-те години. Певец на новия град на епохата — Димитровград, той вижда в тоя град пролетта на новия живот и чувства сливането на строителния ритъм с пулса на човешкото сърце (сравни цикъла „Дни на проверка“, стихотворението „Бетон и мечта“).

В новата атмосфера, създадена след Априлския пленум, поетите почувстваха кръгзорите пред себе си разширени. Лирическият герой се потопи в „по-дълбокия океан на живота“, тоновете на поетичното започнаха да се движат с по-широка амплитуда. Всичко това наблюдаваме в поезията на Павел Матев, чиито нови книги стихове започнаха да излизат от 1959 г. нататък — „С вярата на кората“, „Човешка тревога“, „Неоскърбени светове“, „Натрупани мъчания“, където е надмогната по-ограничената тематика, характерна за първите сбирки на поета — „В строя“, „Ясни дни“ и т. н. от началото и първата половина на 50-те години.

За разгръщането на по-широки хоризонти свидетелствува особено поезията на Любомир Левчев. Неговото навлизане в живота и поезията получава „космически“ размери, сравни дори названията на ранната му стихосбирка „Звездите са мои“ или по-късния му сборник поеми „Звездопът“. Левчев извиква на словесна борба цялата съвременност, за да изложи своята позиция; сравни сбирката му „Позиция“. В една епоха на двубой между стария и новия свят той застава срещу стария, изпълнен с мъжественост и вяра в победата на новия свят. Вътрешната напрегнатост го гони към върховете на поезията по стълбата на начупения стих. Изобщо той е дързък в своите поетически идеи и тая дързост внася свежест в нашата литература.

Възмогналото се гражданско чувство не можеше да остане само в кръга на социалните и международните проблеми, характерни особено за първия подпериод на най-новото ни литературно развитие. Възникна стремеж да се огледа в ширина и дълбочина и народната съдба. Изпитал тежките години на прокуденост от родния край, поетът Венко Марковски добави към заслугите си в областта на поезията от миналото и заслугата на обновител на патриотичната ни поезия. Сред стихови творби — „Родина“, „Съдбовна летопис шуми“, „Мадарският конник“ и т. н. — той се доближи до първомайстора на патриотичната ни поезия Иван Вазов. В навечерието на 1300-годишния юбилей на българската държава той се обърна към един полузабравен жанр — стихотворния епос, за да създаде едно произведение, което най-вече е в състояние да начертае пътя на народа ни във времето. Става дума за монументалния му „български епос“ „Предания заветни“. И трябва да добавим, че неговият патриотизъм в сравнение с патриотизма от миналото е обогатен с интернационализма и любовта към Съветския съюз.

Белетристите от подпериода продължиха да отразяват действителността в нейното развитие към социализма, но подпериодът поставяше пред тях нови изисквания. Най-важна задача на епохата стана изискването да се разкрие и покаже социалистическият начин на живот. За целта писателите трябваше да разширят проблемния си кръг, да проверят линиите на развойните процеси и да разкрият чертите на човешката личност, която не само изгражда социализма, но сама бива „изграждана“ от социализма. Напред излезе проблемата за отношението човек — общество. Различно изживяваният живот задължаваше писателите да дадат оценка на всяка негова разновидност. Главен критерий тук стана социалистическият хуманизъм. Пътят от човек към човека трябваше да се съкрати, проблемите на живота трябваше да се решават в светлината на високите идеали на човечеството. Разбира се, при решаването въпросите на „съвременността“ писателите имаха правото да се обръщат и към миналото.

В подпериода — в края на 50-те и първата половина на 60-те години — излезе големият роман „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев, който, обхванат от роман-

ната треска на 50-те години, изостави по-малките белетристични жанрове, в които до това време изявяваше своя голям талант. Рисувайки една революционна епоха — навечерието на Септемврийското въстание от 1923 г. и самото въстание, Емилиян Станев показва до каква степен не е възможно да останеш настрана от събитията, да бъдеш „неутрален“, да не бъдеш засегнат от големия исторически процес. Героите формират и изявяват характера си в отношението си към сблъскащите се две обществени групи — на господстващата класа, състояща се от различните прослойки на буржоазията, и на изнемогващия в условията на капиталистическото общество трудов народ, те са принудени да вземат страна към назрелите въпроси, да огледат себе си, да вървят с онези, които знаят къде отиват, или да погинат. Септемврийското въстание от 1923 г. по думите на Георги Димитров изкопа пропаст между привържениците на старото и борците за новото и писателите трябваше да покажат дълбочината на тая пропаст.

Изграждането личността на съвременника и разновидностите на съвременния начин на живот са обект на изображение в белетристичните творби на Павел Вежинов, Богомил Райнов, Андрей Гуляшки, Камен Калчев, Блага Димитрова, Николай Хайтов, Йордан Радичков, Дико Фучеджиев, Ивайло Петров, Атанас Наковски, Васил Попов, Кольо Георгиев, Костадин Кюлюмов, Георги Мишев, Коста Странджев, Лада Галина и мн. др. В подпериода, който ни интересува, Павел Вежинов публикува доста голям брой произведения, между които „Момчето с цигулката“, „Барьерата“, „Звездите над нас“, „Нощем с белите коне“ и т. н. В тях срещаме най-различни характери, анализирането на които поставя важни съвременни обществени въпроси: въпроси на социалистическата нравственост, на правилното възпитание на новото поколение, на психологията на личността в съвременната градска среда. Честа е още в творчеството на писателя приключенската и детективско-разузнавателната тема. Тая тема е присъща не само на един популярен забавен жанр, но и на жанра, който възпитава мъжественост, необходима за преодоляването на неизбежните трудности в живота. От края на 50-те години Богомил Райнов обнародва белетристичните работи „Човекът на ъгъла“, „Дъждовна вечер“, „Както само ние умираме“, „Пътища за никъде“ и т. н. Тези произведения рисуват конфликтните ситуации на съвременния човек от безсиелното на интелегента да се реализира в новата среда до мъжеството на разузнавача, разкрил пъклените планове и действия на враговете на родината ни. Разширената тематика на белетриста се съчетава с едно стилно усъвършенствуване, което, смятам, е необходимо именно за тая тематика. Андрей Гуляшки е еднакво силен, когато решава проблемите на отношението личност — общество например в „Седемте дни на нашия живот“, когато се отдалечава с хилядолетие от нашата съвременност в миналото — с историческия роман „Златният век“, или когато разкрива мъжеството на воините от „тихия фронт“ — в станалите популярни „Приключения на Авакум Захов“. Камен Калчев разработи в подпериода типична „априлска“ тема в романа „Двама в новия град“. В по-малкия белетристичен жанр на „Софийски разкази“ засвидетелствува своята хубава привързаност към социалистическата човечност. В голямата романова хроника „Огненото лято“ и „Въстанието“ той разкри историческия смисъл на кървавите събития от 1923 г. и героизма и жертвоготовността на участниците в тях — една тема, останала актуална и след половин столетие (първата книга излезе в 1973, втората — в 1975 г.).

Вниманието на читателите и критиците от подпериода привлече немалко онзи първобитен свят, който наистина си отива, но който — както във фолклора — съхранява силата и чистата човечност на своите представители и е в състояние да ги предаде на новите поколения. Такъв свят възсъздаде Николай Хайтов в „Диви разкази“. По новому видя и възсъздаде живота и интересите на простолюдието или чертите на ежедневието, които обикновено отминаваме, без да за-

бележим, Йордан Радичков, автор на голям брй произведения от „дребната проза“, от анекдота до малкия роман—„Прости ръце“, „Обърнато небе“, „Планинско цвете“, „Горещо пладнє“, „Барутен буквар“ и др. от 60-те години, „Човешка проза“, „Спомени за коне“, „Всички и никой“ и др. от 70-те години. Радичков се утвърди като писател както с изображението на избликнали от низините на обикновения живот събития и конфликти и на причудливи герои, вплетени в тях, така и със своето оригинално разказно изкуство, което рисува епизоди, извежда образи и поставя ярки багри капризно, но находчиво, сякаш против законите на писателските канони, но интересно.

Историческата тематика продължава да привлича вниманието на писатели и читатели. В създадените произведения се наблюдават усилия да се покаже съдбата на народа ни през вековете, да се очертаят образи-носители на високо патриотично чувство и на благороден хуманизъм, да се проецират в миналото търсенията на съвременника на нашата епоха. Успех в тая област отбелязаха Антон Дончев, Генчо Стоев, Вера Мутафчиева, Емилиян Станев, Слав Хр. Караславов и др. Антон Дончев съживи трагизма на потурчването на българите през XVII в. в романа „Време разделно“. Емилиян Станев проецира търсенията на съвременника на нашата епоха, които започват още преди Деветосептемврийското народно въстание и продължават и в по-ново време, в образи и епизоди от далечното минало, в двата малки романа „Легенда за Сибин, преславския княз“ и „Антихрист“. Не е трудно да се открие в тях философски подтекст с национално и универсално значение.

През целия социалистически период, но особено през разглеждания подпериод се разгърна мемоарната литература. Тя съживи спомените за малки и големи събития, показва героизма на носителите на революционното съзнание наши съотечественици от преддеветосептемврийския период, разкри колко много ние дължим за новия си живот на знайни и незнайни войни на социалистическия идеал. Макар нейните създатели да нямат претенцията да получат място в литературата ни, някои от тях несъмнено заслужават подобно място.

В подпериода явленията, конфликтите и проблемите, които характеризираха и характеризират нашия съвременен живот и вълнуваха и вълнуват читателите и зрителите, получиха подходящ драматургичен израз в произведенията на Лозан Стрелков, Димитър Димов, Иван Пейчев, Валери Петров, Георги Джагаров, Драгомир Асенов, Иван Радоев, Климент Чацев, Панчо Панчев, Радко Радков, Надежда Драгова и Първан Стефанов, Боян Балабанов, Йордан Радичков и мн. др. Лозан Стрелков продължи да поддържа интереса към „незабравимите дни“ — борбата против фашизма и капитализма. Антифашистката борба е тема и на драмата „Всяка есенна вечер“ от Иван Пейчев. Димитър Димов рисува в пиесата си „Почивка в Арко Ирис“ образа на българин-интербригадист в испанските събития от 30-те години. Това е образ с голямо обаяние, който не трепва пред лицето на смъртта. В много пиеси е разработена „априлската тема“. Тя получи силен драматургичен израз в пиесата „Прокурорът“ от Георги Джагаров. Може да се каже, че тя е най-сполучливото антикултовско произведение в съвременната ни литература. В центъра ѝ се разгъва диалог между Прокурора и Следователя, който се превръща в диалог между несправедливото обвинение и защитата на справедливостта. Авторът смело и умело защитава правдата, оклеветания герой. И по съдържание, и по композиция произведението може да се нарече новаторско. В драмата „Когато розите танцуват“ Валери Петров сблъсква двама герои — Младия и Стария, за да навлезе в проблемите на възрастта, да прецени стойностите, с които живее човекът на младини и на старини, да обсъди философските въпроси на живота. Поетичността на сцените и комичният ефект на епизодите водят до ренесансово възприемане на живота.

Нямайки възможност да характеризирам тук повече драматически произведения, възникнали през подпериода, не мога да не отбележа, че най-добрите от тях поставят важни проблеми, събират на сцената конфликти със значителни измерения, изграждат се с оригинални драматургични похвати. Особено развитие получи лирическият драматизъм. Неслучайно в драматургията се включиха цял ред поети — Иван Пейчев, Валери Петров, Георги Джагаров, Иван Радоев, Първан Стефанов и др.

В подпериода литературознанието ни вървеше и върви в крак с целия ни идеологически живот и с разрастването на литературно-художествената дейност, за да отговори заедно с тях на нуждите на едно развито или зряло социалистическо общество. Литературоведите, започнали дейността си през предшестващия подпериод, създадоха сега най-значителните си трудове. Пантелей Зарев публикува многотомна „Панорама на българската литература“. Това е една синтеза на многогодишната му работа като литературен критик и литературен историк. Литературният историк върви по широкия път на литературното ни развитие, литературният критик рисува портретите на писателите ни. Който е следил единия и другия, той вижда как „Панорамата“ е възникнала и се е усъвършенствувала с растежа на автора си — обхващащ все по-пълно и по-прецизно процесите и явленията, развойните етапи и творческите профили, сполуките и несполуките на разглежданите творци. Подходът към литературните факти и събития има здрава литературноисторическа, естетическа и общофилософска база, оценките са плод на усет и вещина. Известен е интересът на Зарев към народопсихологията и тук той е получил реализацията си. Събирайки разнородни черти, авторът на „Панорамата“ показва творците с тяхното своеобразие. В подпериода Пантелей Зарев изработи и двутомна „Теория на литературата“. По пълнота и решение на проблемите тя ще заеме предно място между всички фундаментални литературоведски трудове.

В областта на старата българска литература спира вниманието дейността на Петър Динеков. Докато в миналото тая литература се изследваше най-вече с методите на филологията (в тесен смисъл на думата) и историята, Динеков се стреми да поставя и решава нейните действително литературоведски проблеми, да прави литературоведски, бих добавил, и естетически анализи. Старата ни литература, която оплодява ред славянски литератури, заслужава всяко усилие, всеки нов почин.

В подпериода литературознанието ни разгърна една нова дисциплина — общото и сравнителното литературознание. В епохата на култа тая дисциплина беше в немилост. А общото и сравнителното литературознание поставя литературата в една по-широка сфера, хвърля нова светлина върху автори и произведения, установява процеси и явления, които извеждат литературата от ограничената национална традиция и я включват в общия литературен процес. Трябва да се знае, че националното литературно развитие е отворено към тоя процес и не може да се изследва задоволително, ако не се потърсят източниците и импулсите му и в него. Нито националното своеобразие на литературното творчество, нито мащабите и оценките на автори и произведения, нито стиловите характеристики могат да бъдат установени извън посочената литературоведска дисциплина. Теорията на общото и сравнителното литературознание е изложена в първата част на моята книга „Литературознание с повече измерения“ от 1974 г.

Подпериодът е извънредно богат с имена на по-млади литературоведи — литературни историци, теоретици, критици и компаративисти, които правят съществен принос в опознаването на литературноисторическия процес, на литературно-жанровата система и на писателските почерци, свързват литературата ни с чуждите литератури, следят и направляват литературното ни развитие. Не мога да изброя всички, но не могат да бъдат отминати Минко Николов, Жельо Авджиев,

Розалия Ликова и Милена Цанева, Здравко Петров, Тончо Жечев, Атанас Натев и Симеон Султанов, Боян Ничев и Илия Конев, Васил Колевски, Иван Цветков и Георги Германов, Иван Попиванов, Георги Марков и Михаил Василев и още други с не по-малки успехи и заслуги.

В заключение се налага да кажа. Пътят на новата българска литература е ясен. Това е път, който върви неотклонно по магистралата на живота, съпътствува неговия възход, търси да осветли настоящето и бъдещето. Като човекознание и като познание за живота литературата разширява все повече сферата на своето въздействие, обогатява обществото и развитието с нови идеи, движи прогреса. От съвременните български писатели литературата ни получава такъв тип произведения, които създават в нейното развитие нова епоха — епохата на социалистическия реализъм.